

17. Вопрос о церковной школе в Государственной Думе. Сессия II 1908 года. Заседание 3, 12 и 19 ноября. Стенографический отчет с вступительной статьей. – СПб., 1908. – 83 с.
18. Ропп А.Н. Что сделала Третья Государственная Дума для народного образования ? / А. Н. Ропп. – СПб., 1912. – 254 с.
19. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 828, оп. 1, спр. 154.
20. Давыденко В. Церковные школы Российской империи. – Х., 1904. – 32 с.
21. Коропов Г. Съезд учащихся церковно-приходских школ Полтавского уезда / Г. Коропов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1917. – № 9. – С.727-729.
22. Журналы общепархиального съезда о.о. законоучителей Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1917. – № 16. – С. 1261-1268.
23. ДАПО, ф. 694, оп. 1, спр. 132.
24. Украинизация Черниговской духовной школы // Черниговская земская газета. – 1917. – № 55. – С. 3.

Петренко И. Н. Роль земств в развитии церковноприходского образования в украинских левобережных губерниях Российской империи в конце XIX – в начале XX в.

Статья посвящена анализу роли земств в развитии церковноприходских школ в левобережных украинских губерниях в конце XIX – в начале XX в. Акцентировано внимание на том, что земства материально поддерживали церковноприходские школы, невзирая на конкуренцию между ними. Эта, даже очень ограниченная финансовая поддержка, местными земствами, все же играла весомую роль в деятельности церковных школ. Земства способствовали украинизации церковноприходских школ, переходе на преподавание в них на родном языке.

Ключевые слова: земства, церковноприходские школы, учебно-воспитательный процесс, духовенство, левобережные украинские губернии.

Petrenko I. M. Role of zemstvos in development of parish education in the Ukrainian left-bank provinces of the Russian Empire at the end of XIX – at the beginning of the XX century.

Article is devoted to the analysis of a role of zemstvos in development of parish schools in left-bank Ukrainian provinces at the end of XIX – in the beginning XX century. The attention that zemstvos financially supported parish schools, despite of the competition between them is focused. This, even very limited financial support, local zemstvos, nevertheless played a major role in activity of church schools. Zemstvos promoted an Ukrainization of parish schools, transition to teaching to them on the native language.

Keywords: zemstvos, parish schools, teaching and educational process, clergy, left-bank Ukrainian provinces.

УДК 94(477.54-25):378.49(477.54-25)ХНУ

В. С. Рубан

УЧАСТЬ КУПЕЦТВА СЛОБОЖАНЩИНИ У ВІДКРИТТІ УНІВЕРСИТЕТУ В ХАРКОВІ

У статті основна увага приділена питанню участі купецтва Слобожанщини у відкритті Харківського університету в 1804 році, особливо внескам торгових людей на будівництво навчального закладу. Особливо визначені загальні положення про діяльність майбутнього університету. Автором проведено дослідження з виявлення ключових факторів, що сприяли виникненню навчального закладу. Серед останніх слід відзначити економічне зростання Харкова завдяки активному розвитку торгівлі, а також появу в місті гімназії та училищ.

Ключові слова: університет, купецтво, благодійність, Слобідська Україна, торгівля, ярмарок.

Особливого розвитку благодійництво на Слобожанщині набуло в XIX ст. Умовно меценатські традиції можна розділити на два види. Перший, що прийшов разом з переселенцями, – це так звана церковна благодійність. Другий вид – громадська, що розвивалась з першого десятиліття XIX ст. і набула розквіту в другій половині зазначеного періоду. Купецтво в цей час брало активну участь в так званій громадській благодійності. На початку XIX ст. постав проект про відкриття на території Слобожанщини університету. Серед населення, що підтримало цю ідею, були всі верстви, зокрема і купецтво. Вивчення меценатських традицій на сьогоднішній день є однією із актуальних наукових проблем.

Питання відкриття та функціонування університету в Харкові знаходило своє відображення у науковій літературі. Але широкого висвітлення участі у ньому купецтва не отримало. Так, в 1906 році була опублікована монографія Д. І. Багалія "Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования 1805-1905", саме тут з'являються перші згадки про купецькі внески на будівництво навчального закладу [4]. Надруковані ще в 1894 році "Материалы для истории Харьковского университета" М. Ф. Сумцова містять не лише спогади про викладачів навчального закладу, але й загальний вплив університету на життя міста [16]. В зібраних Д.І. Багалієм у загальну працю "Твори, листи та папери" В.Н. Каразіна згадується вплив майбутнього навчального закладу на користь купецтва [9]. Джерелами для дослідження внесків торгових людей у справу відкриття університету в Харкові для автора стали фонди Державного архіву Харківської області. Зокрема Канцелярія харківського губернатора (Ф.3), справа "Об открытии Харьковского университета и о пожертвовании на университет" [7], а також "Об открытии купцом Цимсеном в г. Харькове иностанной книжной лавки" [8]. Серед нарративних джерел окремо слід відзначити спогади професора Роммеля про університетське самоврядування та загальне враження від студентства [13].

Мета статті полягає у тому, щоб розглянути умови, що сприяли відкриттю навчального закладу в Харкові; проаналізувати загальну кількість жертв на будівництво, дослідити меценатський внесок купецтва Слобожанщини у справу відкриття університету.

Ще в кінці XVIII – на початку XIX ст. Харків став значним центром Слобожанщини, хоча на перший погляд він мало чим відрізнявся від інших повітових міст. Площа, яку займали місто та навколишні слободи, становила лише 485 дес. 1338 кв. саж., населення складало 5373 чоловік, а загальний міський прибуток дорівнював 10000 руб. в рік [4, с. 5]. Але одним із головних чинників, що ставив Харків на перший щабель по відношенню до інших міст Слобідсько-Української губернії, – це розвинена як ярмаркова, так і повсякденна торгівля. Ще в 1659 р. місцеві жителі звернулися до уряду з проханням про дозвіл відкрити в місті щотижневий торг та річний ярмарок з тим, щоб на харківські ярмарки могли приїздити з товарами люди з усієї Російської імперії. Саме тоді владою був даний дозвіл на відкриття в Харкові Успенської ярмарки [15, с. 187]. Останні стали проводитися майже в усіх містах та селах Слобожанщини. На 1779 р. їх налічувалося близько 271 [6, с. 4]. Хоча раніше в торговельному сенсі Суми стояли вище Харкова, але вже з кінця XVIII ст. місто посідає перші позиції. У Харкові щорічно відбувалося 4 ярмарки, два з яких належали до першого ступеня, а два – до другого. Ярмарок 6 січня називався Хрещенським, а 15 серпня – Успенським. Саме вони вважалися ярмарками першої категорії. На них велася торгівля, оптова і вроздріб, усіма видами товару, як місцевого виробництва, так і закордонними [12, с. 43]. Другорядними ярмарками були Троїцька та Покровська. Так, з основних напрямків в Харків привозилися товари з півночі та центральної Росії, а саме з Москви, Суздаля та Тули, балтійських портів – Петербурга та Риги. З півдня – Ростову, Таганрогу, Херсону та Криму. Зі сходу товари привозили здебільшого з волзьких міст, із заходу – Сілезії, Польщі, Лейпцига [10, с. 17]. Слід відзначити, що значення іноземних товарів на ярмарках було досить вагомим. Окрім ярмарків, у місті велась і постійна торгівля [11, с. 78]. Все це стало одним із ключових чинників розвитку в місті ідей меценатства.

До так званої громадської благодійності слід, перш за все, віднести благодійність в сфері освіти. Вже в 1765 р. Харків став адміністративно-політичним центром Слобідсько-Української губернії. Місто також здавна було і культурно-просвітницьким центром. З 1726 року тут існував колегіум, випускниками якого були відомі діячі культури та освіти. Зокрема: професор та ректор Московського університету М.Т. Коченовський, професор та директор Петербурзького педагогічного інституту В. Я. Толмачов, російський поет та перекладач "Іліади" М. І. Гнедич. З 1768 р. в місті почало функціонувати училище, а в 1789 р. Головне та Мале народні училища, що з 1798 р. стали одним закладом [18, с. 8]. Таким чином, ще в XVIII ст., завдяки наявності низки навчальних закладів, Харків став науково-освітнім центром Слобожанщини, а випускники училищ та колегіуму могли стати студентами університету.

Слід відзначити, що майбутній навчальний заклад, за визначенням М.Ф. Сумцова, став вже на перших порах свого існування "джерелом чистого знання і приносив до місцевого освіченого населення просвітницькі та філантропічні прагнення, а самі вихованці університету стали посередниками між людьми суспільства та людьми науки..." [16, с. 2]. Автором і головним втілювачем задуму створення університету став В.Н. Каразін. Але без належного рівня культурного розвитку населення та необхідного економічного стану регіону він міг би й не отримати необхідної підтримки серед населення. Ще в 1802 році в листі до одного зі своїх друзів, священника Фотієва, Василь Назарович писав, що отримав дозвіл від царя на відкриття навчального закладу в Харкові. Розуміючи недоліки державного фінансування, Каразін намагався долучити до справи і суспільство [18, с. 9]. Основну підтримку Василь Назарович отримав від основного культурно-освітнього прошарку населення – дворянства. Загальне губернське засідання представників дворянства відбулося 30 серпня 1802 р., на ньому і були озвучені основні функції майбутнього навчального закладу. Слід відзначити, що і решта міського населення підтримало автора, серед таких був і міський голова, купець 3-ї гільдії Є.Є. Урюпін [1, с. 89]. 1 вересня на черговому засіданні Каразін виступив з новою промовою, в якій згадав і купецтво. В останній йшлося, що "освічені купці, котрі бажають покращити свій промисел та стати гідними конкурентами іноземним торговцям прийдуть підкреслити у нас знання..." [9, с. 536]. Після промови на засіданні місцевого дворянства В.Н. Каразін отримав 400 тис. руб. пожертви на відкриття навчального закладу і намагався підняти питання в Міській Управі [3, с. 575]. Основним аргументом для зацікавленості купецтва до підтримки справи відкриття університету, стало не лише зростання значення Харкова як культурно-освітнього центру і можливість конкурувати з іншими крамарями на гідному рівні, але і той факт, що з відкриттям університету збільшиться прилив комерції. Того ж 1 вересня відбулося і засідання заможних міщан та купецтва. Останнє постановило взяти участь у зборі коштів на відкриття університету. В. Н. Каразін також організував розсилку постанов дворянства та купецтва по всіх повітах Харківської губернії, зокрема представникам дворянства і губернаторам Курської, Орловської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Полтавської та інших губерній [18, с. 10].

У 1802 р. Харківська Міська Дума сповістила Слобідсько-Українського губернатора про рішення купецтва стосовно жертв на будівництво університету в місті. В ньому йшлося, що міські крамарі протягом 10 років зобов'язуються сплачувати на користь навчального закладу щорічну суму 2312 руб. 60 к. [7, арк. 3]. Також були отримані рапорти від Змієвського городничого про внесок на користь університету: від міських обивателів – 25 руб., а від купецтва – 10 руб., загалом 35 руб. [7, арк. 10]. Відповідно до рапортів Богодухівської і Валківської думи внески від купців та громадян склали 1000 руб. від суми винного відкupu [7, арк. 15-16]. Міська дума Лебедина визначила на користь університету виплатити 300 руб. [7, арк. 18]. Окрім того були і одноосібні пожертви. Харківський купець Каменєв додав до означеної суми 200 руб. Купець та іменитий городянин Ф. Карпов запропонував до щорічних сплат додати 50 руб., але згодом став сплачувати 200 руб. 62 коп. [7, арк. 40]. А також віддав у володіння університету, біля так званої Холодної гори, сад із

земельною ділянкою. Представник другої гільдії А. Ліннов пожертвував на будівництво університету 3 тис. руб. Купець сплатив 1000 руб. відразу, а решту по 500 руб. за визначений термін. Небайдужими до учбового закладу були і діти купця третьої гільдії Т. Спаського і поклали на користь Харківського університету: Іван – 250 руб., Семен – 150 руб., Костянтин – 100 руб., загалом 500 руб. [7, арк. 315]. Таким чином загальна сума пожертв: сума щорічної податі складала 2312 руб. 60 коп. і за 10 років складала 23126 руб., половина з винного відкupu 7832 руб. (але згодом дана сума виявилась на 2 тис. меншою і перерахування були не постійними) [2, с. 53]. Загалом з об'явленого капіталу в 181008 руб. щорічно на рахунок університету надходило 2462 руб. 60 коп. Незважаючи, на здавалося значну кількість пожертв, збір коштів проходив повільно і затягнувся на кілька років. До того ж внески надходили не в повному обсязі. Так охтирські купці постановили про внесення 20 тис. руб., а внесли лише 6 тис. руб., харківське купецтво мало пожертвувати 32,717 руб. сплатили лише 21,616 руб., валківське купецтво внесло 13 тис. замість 22 тис., богодухівське замість 29,549 руб. подало 22,259 руб., а куп'янське купецтво не зробило жодної пожертви. Загальна сума пожертв зі всіх станів мала скласти 658506 руб., але внески тривали до 1825 року і склали лише 480496 руб. [18, с. 11-12].

В 1804 р. була дана "Затверджувальна грамота іператорському харківському університету", а також визначені загальні положення про навчальний заклад, його статут, правила виборів ректора, університетську раду та зібрання [14, с. 285 -315].

Слід відзначити, що всі університети Російської імперії з 1803 року, за часів імператора Олександра, користувались великими привілеями відповідно до уставів і були поставлені на один щабель з вищими установами імперії, підпорядковувались Міністерству народного просвітництва. Кожен з шести імператорських університетів – Петербурзький, Московський, Віленський, Дартський, Казанський та Харківський мали значний вплив в губерніях та округах. До Харківського округу була зарахована Південна Росія, Україна з Кримом і відповідно підпорядковувались гімназії в місті Орел, Воронеж, Курськ, Харків, Херсон, Катеринослав, Черкаськ, Сімферополь, а також гімназії в Чернігові та Полтаві [13, с. 49-50].

Разом із створенням університету були вжиті заходи зі створення при ньому бібліотеки. Завдяки старанням В.Н. Каразіна придбано для неї першу літературу [17, с. 25].

В 1805 р. син Санкт-Петербурзького купця Ернеста Цимсена Василь завернувся до Слобідсько-Українського губернатора з пропозицією про відкриття потягом 4 місяців у Харкові іноземної книжкової лавки [8, арк. 2]. До пропозиції була додана виписка з журналу Комітету Правління у справі Харківського університету. Відповідно до якої купець мав забезпечувати надходження до продажу всієї необхідної університету та гімназії округу літератури та навчальних посібників за прийнятною ціною. До того ж правління, пропонувало надати перелік необхідної літератури. З відповідними вимогами купець погодився [8, арк. 3]. Та література до бібліотеки поступала не лише шляхом придбань. Загалом на 1807 р. кількість книг в університеті складала 8520 примірників. Та вже в 1808 р. їх чисельність значно зросла завдяки жертвам, що зробив курський купець першої гільдії Халапонін. Саме завдяки йому бібліотека поповнилась творами з філософії, філології, історії та політики здебільшого німецькою мовою, але загальна кількість становила 300 найменувань в 700 томах [17, с. 26].

Але не тільки щорічними внесками допомагало міське суспільство. Так, завдяки міському населенню була відновлена втрачена субсидія на благоустрій університетського саду та повністю був взятий під контроль фінансовий бік археологічного з'їзду, що мав проходити в навчальному закладі. В 1833 році купці та вчені університету допомогли і самому В. Н. Каразіну. Витративши значні кошти на наукові дослідження, Василь Назарович зазнав фінансових труднощів і не міг розрахуватись з боргами. Коли ж цей факт став відомий, університет та харківське купецтво прийшло Каразіну на допомогу. Вчені внесли в банк 1280 руб., а купці 1200 руб. [18, с. 14-15]. В 1823 році 17 січня при університеті була закладена церква і освячена 25 квітня 1831 р. [17, с.21]. В 1843 р. купець Ф. Карпов подарував на храмову ікону Преподобного Антонія Великого срібну визолочену ризу коштом до 185 руб. А в 1846 р. ним же придбана риза на ікону Св. Миколая Чудотворця, що коштувала 37 руб. 14 коп. [17, с. 22].

Слід окремо визначити, що з відкриття університету серед складу студентства можна побачити майже всі верстви населення. Відповідно до "Затверджувальної грамоти", вихованцями навчального закладу могли стати лише ті, хто мав необхідний рівень знань для прослуховування курсів [14, с. 315]. Першими студентами університету були здебільшого представники дворянства. Але вже до 30-х років XIX ст. серед слухачів навчальних курсів можна було зустріти синів купецтва та незначну кількість міщан [18, с. 35]. Хоча професор Роммель відзначав, що вся молодь вбчає в знаннях щабель підвищення по службі [13, с. 52].

Таким чином, на початок XIX ст. в Харкові формуються всі умови для відкриття університету. Зростання економічного впливу міста, завдяки веденню постійної торгівлі, серед інших населених пунктів губернії. Поява перших навчальних закладів таких як: Харківський колегіум та Народне училище. Сукупність цих факторів сприяла відкриттю університету в місті. Головним автором та виконавцем ідеї створення в місті навчального закладу став В. Н. Каразін. Задум Василя Назаровича був підтриманий всіма верствами населення. Першими на підтримку відгукнулись представники дворянства, а згодом до них долучились купці та заможні міщани не лише Харкова, а й усіх інших повітових міст Слобідсько-Української губернії.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Вибрані праці у 6 т. – Т 3 : Опыт истории Харьковского университета по неизданным материалам ч 1 (1802-1815) – Х.: Видавництво Народної української академії (НУА), 2004. – 1115 с.
2. Багалей Д. И. Заметки и материалы по истории Харьковского университета / Д. И. Багалей. – Х.: тип. Зильберберг и С-вья., 1905. – 84 с.

3. Багалеї Д. І. Історія міста Харків за 250 років його існування (1965-1905). Іст. Монографія В 2 х т. / Д. І. Багалеї, Д. П. Миллер. – Х.: Репринт. Изд., 1993. – Т.1. – 572 с.
4. Багалеї Д. І. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования / Д. И. Багалеї. – Х.: тип. Адольфа Дарре., 1906. – 330 с.
5. Багалеї Д. І. Матеріали для історії колонізації і быта Харківської і частини Курської і Воронізької губернії / Д.И. Багалеї – Х. : тип. К. П. Счасни, 1890. – 486 с.
6. Багалеї Д.И. Краткий исторический очерк торговли (преимущественно ярмарочной) в Харьковском крае./ Д. И. Багалеї – Х.: Тип. Губернского правления, 1888. – 28 с.
7. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 3. – Оп.10. – Спр. 112.
8. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 3. – Оп.11. – Спр. 295.
9. Каразин В. Н. Сочинения письма и бумаги В. Н. Каразина / В. Н. Каразин; Собр. и ред. Д. И. Багалеї. – Х.: Тип. и литогр. Зильберберга, 1910. – 927 с.
10. Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст. / В. Л. Маслійчук – Х, 2007.– 400 с.
11. Мельгунов П.П. Очерки по истории русской торговли IX- XVIII вв. / П.П. Мельгунов. – М. Издание магазина "Сотрудник школ" А.К. Залеской, 1905. – 279 с.
12. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / За ред. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К.: Наук.думка,1991 – 220 с.
13. Роммель. Пять лет из истории Харьковского университета: Воспоминания о своём времени, о Харькове и Харьковском университете (1785-1815) / Роммель. – Х.: Ун. Типография., 1868. – 111 с.
14. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения (1802-1825). – Т. I. – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1875. – 1864 стб. – Режим доступу:<http://elbib.shpl.ru/ru/nodes/8586-t-1-tsarstvovanie-imperatora-aleksandra-i-1802-1825-g-1875#page/164/mode/inspect/zoom/5>
15. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: Історичний нарис XVII-XVIII ст. / А. Г. Слюсарський – Х. : Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. – 279 с.
16. Сумцов Н. Ф. Матеріали ля історії Харківського університету / Н. Ф. Сумцов. – Х.: тип. Зильберберга, 1894. – 36 с.
17. Фойгт К. Историко-статистические записки об императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 г. / К. Фойгт. – Х.: Ун. Типография., 1859. – 174 с.
18. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / Отв. ред. С. М. Короливский. – Х.: Изд-во Харьковского университета., 1955. – 386 с.

Рубан В. С. Участие купечества Слобожанщины в открытии университета в Харькове

В статье основное внимание уделяется вопросу участия купечества Слобожанщины в открытии Харьковского университета в 1804 году, особенно взносам торговых людей на строительство учебного заведения. Отдельно определены общие положения деятельности будущего университета. Автором проведено исследование по определению основных факторов, которые способствовали возникновению учебного заведения. Среди последних стоит отметить экономический рост Харькова благодаря активному развитию торговли, а так же возникновению в городе гимназии и училища.

Ключевые слова: университет, купечество, благотворительность, Слободская Украина, торговля, ярмарка

Ruban V. S. Participation of the merchants of Slobozhanshchina in the opening of the University in Kharkov

The article focuses on the issue of participation of the merchants of Slobozhanshchina in the opening of the University in Kharkov in 1804, especially the contributions of merchants on school construction site. Separately general terms of the university are defined. Author conducted a study to determine the main factors that contributed to the educational institution. Among the latter, it is worth noting economic growth through the development of trade in Kharkov, as well as the appearance in high school and college

Keywords: University, merchants, charity, Sloboda Ukraine, trade, fair.

УДК-94(477):070

О. М. Біла

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ПРЕСИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розглядаються історичні публікації на сторінках волинської преси ХІХ – початку ХХ століття, що виступають показником подій того часу, фактичного матеріалу та результатів історичних розвідок, присвячених проблемам історії козацтва та Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. А саме, в статті: виділено основні напрямки публікацій з даної тематики, проаналізовано змістове наповнення, визначено їх можливості для вивчення минулого волинського регіону та суспільної свідомості населення тогочасної Волині.

Ключові слова: волинська преса, Волинська губернія, Російська імперія, Визвольна війна, Богдан Хмельницький, періодичні видання.

Вивчення історії козацтва України було і залишається актуальним, та постійно відкриває нові горизонти для наукових пошуків сучасних дослідників. Адже, козацтво виступало вагомим фактором, який протягом багатьох років справляв значний вплив на всі сфери політичного, економічного і культурного життя тогочасної України. Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) була своєрідним